

Inhoud

HOOFDSTUK EEN

Vier duizend weezzen, vondelingen en verlatene kinderen 11
19 februari 1824 tot 19 juli 1824

HOOFDSTUK TWEE

Eindelijk zijn de kinderen van het Aalmoezeniershuis aangekomen 45
19 juli 1824 tot 14 januari 1825

HOOFDSTUK DRIE

Het akelige geel op hun gelaat 79
15 januari 1825 tot 16/19 juni 1826

HOOFDSTUK VIER

Alle zijn in geveleschdheid toegenomen 117
19 juni 1826 tot 30 november 1828

HOOFDSTUK VIJF

Het is zeker, dat er aan het 3e gesticht iets bestaat... 155
30 november 1828 tot 20 augustus 1829

HOOFDSTUK ZES

De Raad van Tucht voor weezzen, vondelingen en verlatene kinderen 191
22 augustus 1829 tot 9 mei 1833

HOOFDSTUK ZEVEN

Wegens slecht gedrag naar herwaarts opgezonden 227
9 mei 1833 tot maart 1838

HOOFDSTUK ACHT

*Drie millioen zes honderdvier duizend vier honderd vier en zeventig
gulden vijf en tachtig cents* 265
april 1838 tot 9 juni 1843

HOOFDSTUK NEGEN

De wees van Amsterdam 305
9 juni 1843 tot 11 april 1855

HOOFDSTUK TIEN

Het Rijksweezengesticht 353
11 april 1855 tot 13 december 1889

Dank 373

Illustratieverantwoording 375

Woordenlijstje 377

Tijdljn 379

Personenregister 381

Plaatsenregister 389

'Het gebouw in dit bestek bedoeld, zal vierkant worden aangelegd en opgerigt op zodanige plaats in de markte van Veenhuizen gemeente Norch, provincie Drenthe als nader door den uitbesteder, zal worden aangewezen.

Hetzelve zal aan elk der vier zijden eene lengte hebben van vierhonderd een en zestig en een halve voeten buitenwerks en alzoo in deszelfs geheelen omtrek aan de buitenzijde groot zijn een duizend acht-honderd en twee en veertig voeten, terwijl het eene diepte of wijdte hebben zal van een en dertig voeten en zes duimen binnenwerks.'

Uit het schriftje met *Herinneringen* van Reinier van Nispen

Geboren worden, ja, dat is ene zaak welke overal vreugde baart, want de liefde tot zijn kroost huist even goed in de hut, als in het hof; al wordt er met de liefde die ook de arme tot zijn kroost heeft, door de machtigen der aarde nog dikwijls te ligtvaardig gespot.

Nog eens geboren worden, het wereldtoneel betreden, ene onzekere toekomst tegemoet gaan, mensch worden, wat zal het zijn? Vragen, wel te doen, nimmer te beantwoorden.

Hoofdstuk een

*Vier duizend weezen,
vondelingen en
verlatene kinderen*

19 februari 1824 tot 19 juli 1824

Stamboek der weezen

De eerste weeskinderen arriveren in de kolonie Veenhuizen in de loop van donderdag 19 februari 1824. Drieëntwintig stuks zijn het, afgaande op de voornamen dertien jongens en tien meisjes. Dat is niet helemaal zeker, er wil vooral in deze eerste periode nog wel eens een Cornelis als Cornelia of een Johanna als Johannes in het 'stamboek der weezen' terechtkomen.

De jongste is twaalf en de oudste is negentien jaar. Ongeveer negentien, want op een enkele uitzondering na is de exacte geboortedatum niet bekend. Meestal wordt alleen het jaar van geboorte vermeld, soms kan er ook een maand af. Alleen bij de drie die in 1811 – na de invoering van de burgerlijke stand – zijn geboren is de geboortedatum volledig, waardoor vaststaat dat Elisabeth Gilessen met haar twaalf jaar de jongste van het stel is.

In het al even genoemde stamboek krijgen ze allemaal een nummer, het stamnummer of weesnummer. Dat is niet onbelangrijk, het zal hen gedurende hun hele verblijf in Veenhuizen bij alle administratieve, financiële en disciplinaire gebeurtenissen vergezellen. De allereerste nummer 1 in de geschiedenis van het kinderetablisement is de ongeveer zestienjarige Anna Visch. Zij zal dit nummer vier jaar dragen, tot zij in 1828 met ontslag gaat.

De inschrijving van de allereerste nummer 2 is wat kriebelig zodat niet te ontcijferen valt of hij nu Hendrik Halman of Hendrik Stalman heet, en dat zal ook nooit duidelijk worden want het is zijn enige vermelding: hij loopt drie dagen na aankomst weg uit de kolonie. Weglopen heet in het nogal militaire taalgebruik in de kolonie deserteren

en in het stamboek wordt achter zijn naam genoteerd 'gedeserteerd 22 febr. 1824'.

Er zijn er nog twee die het hier niet zien zitten. Cornelis Boekhoven en Johannes Baak houden het slechts ietsje langer vol, na negen dagen kinderetablissement nemen zij de benen. Blijkbaar is de bewaking nog niet op orde. En de landelijke opsporing deugt ook nog niet, alle drie de deserteurs slagen erin voorgoed uit Veenhuizen weg te blijven.

De drieëntwintig, pardon: twintig, nieuwe bewoners krijgen ieder hun weesnummer op hun kleding genaaid. Op die manier zullen ze het nummer niet snel vergeten en bovendien maakt dit het wegblijven en onderduiken in de maatschappij al een stuk lastiger.

Ze staan te boek als afkomstig uit Wageningen. Maar dat was slechts hun tijdelijke verblijfplaats, daar horen ze niet echt. Het zijn allemaal pupillen van het Amsterdamse Aalmoezeniersweeshuis. Dat huis heeft op diverse plaatsen in het land vertrouwenspersonen naar wie de oudere kinderen gezonden worden. Zij brengen de kinderen dan als boerenknecht of dienstmaagd onder bij boeren in hun omgeving en dat was ook in Wageningen met deze jongelui gebeurd. Tot ze naar Veenhuizen moesten.

Het gebouw waarin ze gehuisvest zijn, dat nu nog 'het hoofdgebouw te Veenhuizen' heet maar dat later als het eerste gesticht of het eerste etablissement of Veenhuizen-1 door het leven zal gaan, is een vierkant met zijden 'van vierhonderd een en zestig en een halve voeten buitenwerks'. Aldus het bestek, dat in een 'additioneel artikel' toelicht dat wordt uitgegaan van de 'Rijnlandsche voet'. Die is 31,4 centimeter, en als we het in meters uitdrukken en een beetje afronden heeft het gebouw vier zijden van 145 meter.* De breedte van het gebouw is, ook weer afgerond, tien meter. Er is dan in het midden een binnenplaats van 125 bij 125 meter.

De breedte van het gebouw wordt in tweeën gedeeld door een

* Achter in het boek staat een lijst met oude maten en gewichten. In die lijst zijn ook sommige in citaten voorkomende oud-Nederlandse woorden opgenomen.

scheidsmuur. Daardoor zijn er een binnenkant en een buitenkant die geen verbinding met elkaar hebben en die apart bewoond kunnen worden. Als je de dikte van de muren er aftrekt is er zowel aan de binnen- als aan de buitenkant vier meter zeventig woonruimte. Aan de buitenkant wonen gezinnen, en de net aangekomen weeskinderen komen aan de binnenkant. Op zalen, de meisjes op een meisjeszaal aan de meisjeskant van het gebouw en de jongens op een jongenszaal aan de andere kant.

Naar verluidt is Veenhuizen-1 op dat moment het grootste gebouw in ons land. Daarin vind je die twintig kinderen nauwelijks terug. Maar hun komst betekent wel dat de kinderkolonie van start is gegaan.

*In sterke bewoordingen lieten zij zich uit
tegen het vertrek der kinderen*

De kolonie Veenhuizen is een nieuw hoofdstuk in de geschiedenis van de Maatschappij van Weldadigheid. Opgericht in 1818 om de armoede in ons land te bestrijden en de armen 'op te beuren' uit de 'zedelijke verbastering' die het gevolg is van hun jarenlange kommervolle omstandigheden. Dat opbeuren moet geschieden door die armen over te brengen naar 'landbouwende koloniën' op nog onontgonnen gronden.

De Maatschappij van Weldadigheid – in het vervolg ook wel kortweg de Maatschappij genoemd – zal hun daar 'arbeid, onderhoud en onderwijs verschaffen'. Daarbij is arbeid het belangrijkste: bij hun aankomst krijgen de kolonisten weliswaar een huis en huisraad, kleding, gereedschap en voeding, maar alles moeten ze met werken terugverdienen. 'Het onderhoud, dat den armen verschaft wordt, zal alleen gegeven worden in vergelding van arbeid, en nimmer zal men trachten dit oogmerk door liefdegiften te bereiken.'

In de sindsdien verstreken zes jaar is veel tot stand gekomen. In zuidwest-Drenthe en in de kop van Overijssel zijn drie koloniën gesticht: Frederiksoord, Willemsoord en Wilhelminaoord. Die worden de gewone of de vrije koloniën genoemd. Er staan daar zo'n vierhonderd kleine hoeses met elk een lapje land eromheen. Kolonistenge-

zinnen verdienen er de eigen kost met landarbeid en spinwerk. Het kolonisiatiemes snijdt aan twee kanten: de steden worden ontlast van al die armoedzaaiers en ons land wordt rijker doordat er meer land in cultuur gebracht wordt, wat extra landbouwproducten oplevert.

Daarnaast is op een verlaten vesting bij Ommen de onvrije kolonie Ommerschans gesticht, waar mensen die bedelend zijn aangetroffen gedwongen kunnen worden opgesloten en mensen die vrezen aan de bedelstaf te geraken zich vrijwillig kunnen laten opnemen. En dan begint nu de volgende kolonie en een nieuw hoofdstuk: wezenopvang.

Hoewel nieuw...? Vanaf het begin hebben weeskinderen een rol gespeeld bij de kolonisatie. Al bij de allereerste 'proefkolonie' in het najaar van 1818. Als de Friese plaats Sloten daar een gezin mag plaatsen, wil ze 'bij dit huisgezin een weesmeisje gevoegd hebben oud 13 jaren, genaamd Geeske Durks Gadsonides'. En zo doen er meer, gezinnen worden met wezen aangevuld tot er genoeg mannelijke arbeidskracht voor het landwerk en genoeg vrouwelijke arbeidskracht voor de huishouding en het spinwerk is. Als een armeninstelling een weeskind bij de Maatschappij in de kost doet heet dat uitbesteden, het geld dat ze ervoor betalen zijn bestedingspenningen en de zo ondergebrachte kinderen worden aangeduid als bestedingen. De armeninstelling behoudt de voogdij, de Maatschappij heeft alleen iets over de kinderen te vertellen zolang ze in de kolonie zijn.

In de aanloop naar de stichting van Willemsoord in 1820 gaat de Maatschappij van Weldadigheid het uitbesteden groots aanpakken. Ze nodigt instellingen en gemeentebesturen uit om contracten te sluiten voor het plaatsen van wees- of armenkinderen. Er zijn diverse contractvormen, maar het komt erop neer dat voor een bedrag tussen de 45 en 60 gulden per wees per jaar, een kind kan worden ondergebracht of bij een gewoon kolonistengezin of samen met andere wezen bij 'huisverzorgers'.

Bij huisverzorgers denkt men aan een ouder echtpaar, waarvan de kinderen al uit huis zijn, of een jong echtpaar dat nog geen kinderen heeft. Dat laatste is natuurlijk aan verandering onderhevig, dus een echtpaar met één, maximaal twee kinderen is ook goed. Huisverzorgers wonen met zes weeskinderen in een hoeve en het is een vorm van opvang waar de Maatschappij grote verwachtingen van heeft.

De 'regenten van het gereformeerd weeshuis' te Monnickendam zijn de eersten. Ze sluiten een contract voor twaalf weeskinderen. Anderen volgen. De 'regenten van het armen-werkhuis' in Hoogeveen, het gemeentebestuur van Den Haag, 'de commissie van toezigt en superintendentie over de gesubsidieerde Godshuizen' in Haarlem, de belangstelling is groot en komt voort uit het feit dat je voor 45 tot 60 gulden per jaar een kind in een stad niet kunt onderhouden.

Sommigen pakken fors uit, de 'commissie van oppertoezicht over t algemeene armbestuur' in Rotterdam heeft 36 kinderen in de kolonie rondlopen. Topscoorders zijn 'burgemeesteren der stad Dordrecht', zij contracteren voor maar liefst 78 kinderen. Al met al wonen er in de vrije koloniën een kleine vijfhonderd wezen op basis van wat particuliere contracten genoemd worden.

Het Zeeuwse eiland Tholen sluit contracten af voor dertig kinderen, maar wat er vervolgens in die plaats gebeurt, had de Maatschappij kunnen waarschuwen hoe gevoelig zoiets ligt. De avond voor de kinderen zullen vertrekken 'begonnen zich een aantal lieden uit de geringste klasse te verzamelen', de groep trekt met 'een luidruchtig geschreeuw' door de straten van het plaatsje, 'in sterke bewoordingen lieten zij zich uit tegen het vertrek der kinderen', ze uiten 'hevige bedreigingen tegen den Burgemeester' en aan diens huis plegen ze 'geweldadigheden'. Naar verluidt is die avond en nacht '2/3 deel der bevolking van Tholen de straat opgegaan'. De enige manier om verder geweld te voorkomen is het vertrek van de kinderen uit te stellen. Die bekendmaking heeft het gewenste effect, 'schoon het geloop en geschreeuw langs de straat tot het aanbreken van den dag aanhield'.

De dagen erna wordt er een detachement van zestig militairen naar de stad overgebracht en worden de drie ergste relschoppers gearresteerd. Maar al met al duurt het anderhalve maand voordat men, onder begeleiding van militairen en marechaussee en met tal van andere voorzorgsmaatregelen, het weeshuis durft te ontruimen en de kinderen naar de kolonie worden verscheept. Die gebeurtenissen hadden een waarschuwing kunnen zijn, maar zo vat de Maatschappij dat niet op. Ze blijft proberen om steeds meer weeskinderen onder haar hoede te krijgen.

In het algemeen gezond, doch klein naar hunne jaren

Een dag na de eerstelingen arriveren de twee volgende groepen. Vrijdag 20 februari 1824 komen er eerst 56 kinderen uit Tiel in de Betuwe en daarna vijftien uit Heemse, een dorp aan de oever van de Vecht bij Hardenberg. Ook zij waren slechts tijdelijke bewoners van Tiel en Heemse en behoren in werkelijkheid tot het Aalmoezeniersweeshuis in Amsterdam. Hetzelfde geldt voor de vier kinderen die weer een dag later aankomen vanuit het Overijsselse Goor.

Qua weesnummer is men dan gekomen tot en met nummer 98. Wat niet wil zeggen dat er na het weekend nog 98 weeskinderen in het gesticht zijn, want ook dit zijn niet allemaal blijvertjes. Gelijk met de hiervoor al even genoemde Hendrik Halman of Stalman verdwijnen op zondag Jan Gerrit Catoen, Frans Baars en Franciscus Stephanus Burghards. Die laatste is dan pas dertien of veertien jaar, maar slaagt er net als de andere vluchtters in om voorgoed buiten het bereik van het kinderestablishement te blijven.

Het Aalmoezeniersweeshuis heeft een lijst geleverd met – zeer summiere – gegevens van deze eerste 98 kinderen. Met onder meer de ‘waarschijnlijke ouderdom op 1 januari 1824’. Volgens die gegevens zit er één jonkie tussen, Mietje Pieters met weesnummer 49 zou ongeveer negen jaar oud zijn. Later zal dat worden gespecificeerd en blijkt zij al op achtjarige leeftijd het gesticht te zijn binnengebracht. In principe zou zij daarmee de enige bewoonster zijn van de zaal voor meisjes van zes tot negen jaar.

Want zo zijn de zalen ingedeeld. ‘De zalen of de bewoners derzelve zullen over 4 klassen naar mate hunner jaren, of krachten verdeelt,’ aldus de opzet van het establishement. ‘Tot de zalen voor meisjes of jongens 1e klasse behooren die van 6 tot onder de 9 jaren.’ Dan volgt de tweede klasse van ‘boven de 9 en onder de 12 jaren’, dan de kinderen boven de twaalf en onder de zestien als derde klasse en ten slotte bestaat de vierde klasse uit jongens en meisjes van zestien jaar of ouder. Maar het is niet waarschijnlijk dat ze Mietje helemaal alleen op een zaal hebben gezet.

Het Aalmoezeniersweeshuis meldt ook de godsdienstige gezindte van elk kind. Er zijn er zeven ‘luthersch’, twee ‘hersteld luthersch’ en